



**MAVZU: QIRG'IZ XALQINING FARG'ONA VODIYSIGA JOYLASHUVI  
- TARIXIY ASARLAR, MANBALARDAGI TADQIQOTLAR**

---

**TOPIC: SETTLEMENT OF THE KYRGYZ PEOPLE IN THE FERGHANA  
VALLEY - HISTORICAL WORKS, RESEARCH IN SOURCES  
ТЕМА: РАССЕЛЕНИЕ КЫРГЫЗОВ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ -  
ИСТОРИЧЕСКИЕ ТРУДЫ, ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЕ  
ИССЛЕДОВАНИЕ.**

*Rahimjonov Shahzod*

*Namangan Davlat Universiteti*

*Tarix fakulteti Etnografiya,*

*Etnologiya, Antropologiya*

*mutaxassisligi II- kurs magistranti*

*Telefon: +998330409898*

*miranalikseyev@gmail.com*

**Anotatsiya:** Maqolada Farg'ona vodiysiga o'rta asrlarda, tarixiy jarayonlarda qirgiz halqining o'rni, O'rta Osiyo hukmdorlarining qo'shini va diplomatik, siyosiy munosabatlarida ularning muhim o'rin tutgani, turli janglarda ishtiroklari haqida manbalar asosida ma'lumotlar keltirildi. Ushbu tadqiqotlar asosida to'playotgan ma'lumotlarni keyingi maqolada yaqin davrlarga qadar bo'lgan ma'lumotlar berishni maqsad qildik.

**Annotation:** The article provides information about the role of the Kyrgyz people in the Middle Ages in the Ferghana Valley, historical processes, the army of the rulers of Central Asia, their important role in diplomatic and political relations, and their participation in various battles. In the next article, we aim to present the data collected on the basis of these studies up to recent times.

**Аннотация:** В статье представлены сведения о роли кыргызов в средние века в Ферганской долине, исторических процессах, армии правителей Средней Азии, их важной роли в дипломатических и политических отношениях, их участии в различных сражениях. В следующей статье мы постараемся представить данные, собранные на основе этих исследований до недавнего времени.



**Kalit soʻzlar:** Chingizxon, Amir Temur, Qashgʻar xoni Abdulloh (XVII asr), Ibn-Havqal, Zahiriddin Bobur (1483-1530), Sayf ad-Din, , Shoh Mahmud Churas, Xoʻjomquli Bek Balxiy.

**Key words:** Genghis Khan, Amir Temur, Kashgar Khan Abdullah (XVII century), Ibn-Havqal, Zahiriddin Babur (1483-1530), Sayf ad-Din, Shah Mahmud Churas, Khojomquli Bek Balkhi.

**Ключевые слова:** Чингисхан, Амир Темур, Кашгар-хан Абдулла (XVII век), Ибн-Хавкал, Захириддин Бабур (1483-1530), Сайф ад-Дин, Шах Махмуд Чурас, Ходжомкули бек Балхи.

Tarixan Markaziy Osiyo hududida uchta yirik etnik guruh – forszabon, turkiyzabon va moʻgʻilzabon xalqlar yashab, ular uch ming yildan ortiq bu ulkan makonni birgalikda oʻzlashtirib, tabiiy resurslar va suv resurslaridan birgalikda foydalanganlar. Bu etnik guruhlar oʻrtasida chegaralar, til va madaniy toʻsiqlar yoʻq edi. Ular birgalikda shahar va qishloqlar qurdilar. Ularni birlashtirib turadigan, qishloq xoʻjaligi mahsulotlari va kundalik tovarlar almashinadigan bozorlar mavjud edi. Etnik jarayonlar jadal surʻatda kechdi, baʼzi qabilalar boshqalar orasida tarqalib ketdi. Bu xalqlarning aralashuvi ayniqsa, Andijon, Oʻzgan, Oʻsh, Toshkent hududlarida jadallashdi. Hech bir etnik guruh boshqa millatga nisbatan hududiy yoki boshqa daʼvolar qilmagan, chegaralarda hech qanday toʻsiq va bojxona istehkomlari qurilmagan. Hududiy oʻzgarishlar jarayoni 1992- yilda keskin oʻzgarishlar yuz bergan<sup>1</sup>.

X-XII asrlardagi arab-musulmon sayohatchilari maʼlumotlariga koʻra, yozma manbalarda Fargʻona vodiysida yashovchi etnik guruhlar, koʻchmanchi qabilalar va oʻz zaminini yot bosqinchilardan birgalikda himoya qilgan xalqlar batafsil bayon etilgan. Chingizxon va Temur davrida Fargʻona vodiysi oʻz qoʻshinlari tomonidan bir necha bor bosqinga uchragach, mahalliy aholining bir qismini vaqtincha tarqatib yuborishga muvaffaq boʻlgan, biroq maʼlum vaqt oʻtib, oʻz yurtiga qaytib kelgan. Yozma manbalarda aytilishicha, soʻnggi oʻrta asrlarda Qashgʻar xoni Abdulloh (XVII asr) va Fargʻona vodiysini bir necha marta bosib olishga uringan jungʻor hukmdorlari Galdan Boshqotu, Galdan-Tseren, Tsevan-Rabtanlar, qirgʻizlar va oʻzbeklar birgalikda shaharlarni himoya qilganlar. Andijon, Oʻsh, Oʻzgan va boshqa bir qator aholi punktlarini bosib olib, oʻz yerlarini himoya qilishga muvaffaq boʻldilar. Muallifi nomaʼlum “Kitob Hudud al-alam min al-Mashriq ila-al-magʻrib”

<sup>1</sup> Материалы по истории кыргызов и Кыргызстана. (Извлечения из китайских источников II в. до н.э. – XVIII в.). // МИКК.- Т. 2.- Бишкек, 2003; Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди.- Ташкент: Фан, 1996;



(“Dunyoning Sharqdan G‘arbgacha bo‘lgan chegaralari haqida kitob”) o‘rta asr geografik adabiyotining eng qadimgi va eng qimmatli yodgorliklaridan biridir<sup>2</sup>.

Sharqdagi noma'lum muallif tomonidan 982-yilda yozilgan, matnda qirg'izlarga bir qator to'g'ridan-to'g'ri manbalar mavjud. Manbaning bir asosiy qismi to'g'ridan-to'g'ri qirg'izlarga bag'ishlangan. Ulardan “Xirxiz o‘lkasi haqida ertak”, bundan tashqari, qo‘shni viloyatlar va xalqlar tavsifi bilan bog‘liq holda qirg‘izlarga 11 ta qissalar keltirilgan<sup>3</sup>.

Yana bir mashhur arab geografi Ibn-Havqal o‘zining 977-yilda yozgan mashhur “al Masalik va al-Mamalik” (“Yo‘llar va mamlakatlar kitobi”) asarida Farg‘ona cho‘lda joylashgan Axsiket mamlakatining nomi ekanligini ta’kidlaydi. Sirdaryo sohilida X asrda bu hudud poytaxti shahar edi deb ma’lumotlar beradi. Farg‘ona bir necha tumanlarga bo‘lingan, har bir tumanda bir necha o‘nlab shahar va qishloqlar, jumladan, O‘sh, O‘zgan, Andukan (Andijon), Oqsiket, Koson, Kuba va boshqalar bo‘lgan<sup>4</sup>.

Amir Temur davrida uning saroy tarixchilari Nizomiddin Shomiy, Sharafiddin Yazdiy va “Anonim Iskandar” asarining noma'lum muallifi Temur qo‘shinlarining Farg‘ona vodiysiga o‘ndan ortiq yirik yurishlarini batafsil tavsiflab beradilar. Ixtilof ob'ekti va qo'shinlarning bostirib kirishi bir tomondan Temur, ikkinchi tomondan Mo'g'uliston hukmdorlari Ilyosxo'ja, Qamariddin, Xizrxo'ja, Inka-Tyura, Amir Xudaydod va boshqalar 20 yillar davomida Temur qo‘shinlariga o‘jarlik bilan qarshilik ko‘rsatdi, biroq Mo‘g‘uliston hukmdorlarida birlik va hamjihatlik bo‘lmadi va Farg‘ona Temurga o‘tib ketdi, u tez orada Temurning ikkinchi o‘g‘li Umar Shayxning mulkiga aylandi .

Atoqli hukmdor, Hindistondagi Buyuk Mo‘g‘ullar sulolasining asoschisi, asli farg‘onalik, hukmron temuriylar sulolasining avlodlaridan bo‘lgan Zahiriddin Bobur (1483-1530) o‘zining “Eslatma”sida yettita yirik shahar borligini ko‘rsatadi. Farg‘ona vodiysida, jumladan, O‘sh va Axsiket shaharlarida. Ikkinchisi, Boburning otasi Umar Shayx davrida o'z mulkining poytaxti deb atagan.

XVI asr boshlarida o‘zbek shayboniylari va Mo‘g‘il amirlari va hukmdorlari Farg‘onani egallab olishga, u yerda o‘z hukmronligini o‘rnatishga bir necha bor urinib ko‘rdilar. Boburning o‘zbek shayboniylarining yurishlarini to‘xtatishga bo‘lgan umidsiz urinishlari kutilgan natijani bermadi, uning eng yaqin qo‘shnilari —

<sup>2</sup> Худуд ал-алам. // МИКК. С. 41-45.

<sup>3</sup> “Xirxiz o‘lkasi haqida ertak” – 176-bet

<sup>4</sup> Ибн Хаукаль. Китаб масалик ва ал-мамалик. // Джуманалиев Т. Хрестоматия по древней и средневековой истории Кыргызстана. Т. 1. С. 390-391



Mo'g'ul hukmdorlari ham qo'llab-quvvatlamadi. Bu esa keyin u vatanini tark etishga majbur bo'ldi.

XVI asr farg'onalik tarixchi Sayf ad-Din Axsikenti o'zining mashhur "Majmu at-tavorix" (Hikoyalar to'plami) asarida Farg'ona vodiysidagi bul(a)g'achi qabilasidan bo'lgan qirg'izlarning bir qismi Bo'ston, Teyt, Zookesek, Doolos, Qidirsha, Qang'li va boshqalar ergashdilar, deb yozadi. Naqshbandiya Xojag'on tariqatining tarmoqlaridan biri Ishqiya va Shirkent shayxlari boshlig'i, Sayid Jaloliddinning o'g'li Mir Jalil ma'naviyat ustози sifatida e'tirof etildi<sup>5</sup>.

XVII-XVIII asrlarning yozma manbalaridagi ma'lumotlarga ko'ra, Farg'ona vodiysi qirg'izlari mintaqadagi yirik siyosiy voqealarda faol qatnashgan. Qirg'iz hukmdorlarning bir qismi Farg'ona vodiysi va Sharqiy Turkiston shaharlariga hokim bo'lgan Mo'g'il davlatining qulashi bilan bog'liq voqealarda ular haqida batafsil yoritib berilgan. Shunday qilib, xususan, Shoh Mahmud Churasning "Xronika" va "Tarix-i Qoshg'ar"ning muallifi noma'lum asarlarda Mo'g'il hukmdori Abdullohxonning (1640-41) Farg'onaga qilgan yurishi, ular qo'shinlardan yengilib, Farg'onaga qilgan yurishlari batafsil tasvirlangan. Qoplon-Kulko'l hududidagi qirg'izlar, Cho'nqon qushchi boshchiligida boshqa joylarda Abdallahxon amirlari Besh-Buynaq hududida O'sh shahriga yurish paytida mag'lubiyatga uchragan, bu yerda u qirg'iz qabilalarining Qo'ysari-biy, Qora Kuchuk-biy, Jo'l Boldub kabi yo'l boshchilarining nomlarini keltiradi<sup>6</sup>.

Taxminan, 1742-1744 yillarda Sari-Manji boshchiligidagi 12 ming kishilik jung'or qo'shini Farg'ona va Samarqand tomon jo'natildi. Bu yurishda jung'orlar qo'shinlarining yarmidan ko'pini yo'qotdilar. Galdan-Tseren Farg'onadagi muvaffaqiyatsizliklarini yashirishga harakat qildi, chunki u o'zlariga qaram bo'lgan boshqa xalqlar tomonidan jung'orlarga qarshi harakat kuchayishi, shuningdek, rus qo'shinlarining Jungriyaga hujum qilishi ehtimolidan qo'rqib ketdi.

Qashg'ariyaning Qing imperiyasiga qo'shilishi va bu yerda yangi chegara viloyati – Shinjon, ya'ni xitoy tilida "yangi chegara" degan ma'noni bildirishi O'rta Osiyo xalqlari, ayniqsa, qo'shni Farg'ona aholisining asosli xavotir va qo'rquvini uyg'otdi. Qirg'iz, qozoq va o'zbek hukmdorlari dastlab Qing saroyining diplomatik aloqalar o'rnatish haqidagi chaqirig'iga javob berib, Pekinga elchilar yubordilar. Shu bilan birga, ular asta-sekin chet elliklar bosqiniga uchragan taqdirda birgalikda qarshilik ko'rsatish uchun ittifoq tuzish to'g'risida muzokaralarni boshladilar.

<sup>5</sup> Сайф ад-дин Аксыкенти. Маджму ат-таварих. // МИКК. С. 207-208.

<sup>6</sup> Шах Махмуд Чурас. Хроника. Крит. текст, пер., комментарии, исследование и указатели О.Ф.Акимушкина. - М., 1976. С. 133, 214-219; Тарих-и Кашгар: Рукопись С 576. /Рукописный фонд



Shoh Mahmud Abdullohxonning Andijonga ikkinchi yurishi haqida xabar beradi. Xon o‘zi bilan qirg‘iz va mo‘g‘illarni yurishga olib ketdi. Qirg‘iz qabilalari o‘sha yurishda Cho‘n-Bag‘ish va Qipchoqlar kabi qatnashgan, hatto ular o‘z qabiladoshlari Bay Bute-Karani talon-taroj qilgan va o‘ldirishgan. Umuman olganda, Andijonga qarshi yurish muvaffaqiyatsiz tugadi, chunki ular shaharni qo‘lga kiritish olmadilar va o‘z poytaxtlariga qaytishga majbur bo‘ldilar<sup>7</sup>.

XVII asr oxiri –XVIII -asr boshlarida Farg‘ona vodiysi jung‘orlar tomonidan bosib olingani bu yerda kuchli migratsiya jarayonlarini yuzaga keltirgan. Qirg‘izlarning g‘arbga ko‘chishi epizodlaridan biri Balx tarixchisi Xo‘jomquli Bek Balxiy “Tarix-i Qipchoq Xoni” asarida qayd etilgan bo‘lib, unda qirg‘izlarning (yuz ming) uyi Qorateginda o‘rnashib qolganligi, bu yerda yigirma Do‘rmen qabilasining ming xonadonlari, ularning qirg‘izlari quvib chiqarildi va qochgan durmenlar Amudaryodan o‘tib Balx tomon o‘tishdi<sup>8</sup>.

1732-yilda boshlabgan ko‘chishlar natijasida Farg‘ona vodiysidagi qirg‘izlar salmog‘i ortib, ular mintaqada qudratli va hal qiluvchi siyosiy kuchga aylandi. Buni Buxoro xonligining Ashtarxoniylar sulolasi hukmdorlarining XVII asr oxirigacha bo‘lgan davrlarni xronologik jihatdan o‘z ichiga olgan beshta rasmiy hujjatlarining (maktub va farmoyishlarining) mo‘jizaviy tarzda saqlanib qolgan asl nusxalari dalolat beradi<sup>9</sup>.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, qirg‘iz xalqining Farg‘ona vodiysiga kelib joylashuvi, etnik jihatdan mahalliy aholi bilan aralashuvi juda ham uzoq tarixga ega bo‘lib, buni tadqiqotlar natijasida tarixiy manbalarda ko‘plab ishonchli ma‘lumotlarni bayon etilishi fikrimizni dalili sifatida qayd etish mumkin.

### **Fodalanilgan adabiyotlar ro‘yhati**

1. Материалы по истории кыргызов и Кыргызстана. (Извлечения из китайских источников II в. до н.э. – XVIII в.). // МИКК.- Т. 2.- Бишкек, 2003; Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди.- Ташкент: Фан, 1996;
2. Худуд ал-алам. // МИКК. С. 41-45.
3. “Xirxiz o‘lkasi haqida ertak” – 176-bet
4. Ибн Хавқал. Китаб масалик ва ал-мамалик. // Джуманалиев Т. Хрестоматия по древней и средневековой истории Кыргызстана. Т. 1. С. 390-391
5. Сайф ад-дин Аксыкенти. Маджму ат-таварих. // МИКК. С. 207-208.

<sup>7</sup> Шах Махмуд Чурас. Хроника. С. 220-221.

<sup>8</sup> Ходжамкули – бек Балхи. Тарих-и Кипчак-хани. // МИКХ. лл. 1216-124а.

<sup>9</sup> Ходжамкули – бек Балхи. Тарих-и Кипчак-хани. // МИКХ. лл. 1216-124а



6. Шах Махмуд Чурас. Хроника. Крит. текст, пер., комментарии, исследование и указатели О.Ф.Акимушкина. - М., 1976. С. 133, 214-219; Тарих-и Кашгар: Рукопись С 576. /Рукописный фонд
7. Шах Махмуд Чурас. Хроника. С. 220-221.
8. Ходжамкули – бек Балхи. Тарих-и Кипчак-хани. // МИКХ. лл. 121б-124а.
9. Ходжамкули – бек Балхи. Тарих-и Кипчак-хани. // МИКХ. лл. 121б-124а